

CPB Memorandum

Hoofdafdeling(en) : Bedrijfstakken (III)
Afdeling(en) : Bouw, Technologie en industrie
Samensteller(s) : Michel Toet, Marieke Rensman
Nummer : 65
Datum : 8 april 2003

CEP-op-maat voor de bouwnijverheid, bouwmaterialen en houtbewerking

Verkenningen voor de jaren 2003 en 2004

Deze CEP-op-maat geeft een nadere onderbouwing van het Centraal Economisch Plan 2003 voor de bedrijfstak Bouwnijverheid en de hieraan toeleverende takken. Doelgroep voor deze publicatie zijn personen en instellingen die actief zijn in de bouwnijverheid, waarvoor onze publicaties als het Centraal Economisch Plan (CEP) of de Macro Economische Verkenning (MEV) niet goed aansluiten bij de specifieke behoefte van deze groep. Deze afzonderlijke publicatie moet in de belangstelling van deze doelgroep voor onze ramingen voorzien. Deze publicatie gaat eerst in op de economische ontwikkelingen voor Nederland die ter grondslag liggen aan het beeld voor de Bouwnijverheid. Vervolgens volgt een beschrijving van de vooruitzichten voor de totale bedrijfstak bouwnijverheid voor het huidige en het komende jaar. Hierbij gaat de publicatie apart in op de ontwikkelingen voor de afzonderlijke deeltakken burgerlijke en utiliteitsbouw, grond-, weg en waterbouw, overige bouwactiviteiten en de hieraan toeleverende takken bouwmaterialen en houtbewerking.

Actuele informatie: <http://www.cpb.nl/goto/bouw>

Vragen: infobouw@cpb.nl

Verantwoording

Waarom een CEP-op-maat?

De CEP-op-maat voor de bouwnijverheid, bouwmaterialen en houtbewerking geeft een nadere uitwerking van het Centraal Economisch Plan (CEP) voor deze bedrijfstakken. Het CEP wordt jaarlijks in april gepresenteerd. Het CEP beschrijft de vooruitzichten van de Nederlandse economie voor het huidige en het komende jaar. Daarnaast biedt het CEP ook een sectorale onderbouwing van de economische vooruitzichten. Met deze CEP-op-maat Bouwnijverheid gaan wij hier nader op in, door meer aandacht te schenken aan de specifieke ontwikkelingen binnen de bedrijfstak Bouwnijverheid en de hieraan materiaaltoeleverende bedrijfstakken. Het gaat hierbij om de deeltakken Burgerlijke- en utiliteitsbouw, Grond-, weg- en waterbouw, Overige bouwactiviteiten en de toeleverende takken bouwmaterialenindustrie en houtbewerking.

Definitie van de bedrijfstak Bouwnijverheid en toeleverende takken

Bij de indeling van de Nederlandse economie in bedrijfstakken gaat het CPB uit van de door het CBS ontwikkelde Standaard Bedrijfsindeling 1993 (SBI' 93). De Bouwnijverheid heeft de sbi-code 45. De activiteiten van de bedrijfstak Bouwnijverheid is in deeltakken nader onder te verdelen. Wij onderscheiden:

1. Burgerlijke- en utiliteitsbouw (b&u)

Hieronder valt de nieuwbouw van woningen en bedrijfsgebouwen en de herstel- en verbouwactiviteiten (sbi-codes 45211, 4522 en 4525). Het aandeel van b&u bedraagt bijna 50% van de totale bouwomzet.

2. Grond-, weg- en waterbouw (gww)

Hieronder vallen alle activiteiten op het gebied van de grond-, weg- en waterbouw (sbi-codes 45212, 45213, 4523 en 4524). De overheid is de belangrijkste opdrachtgever van deze deeltak. Het aandeel van gww bedraagt ruim 15% van de totale bouwomzet.

3. Overige bouwactiviteiten

Hieronder vallen het bouwrijpen maken van terreinen (sbi-code 451), de bouwinstallatie bedrijven (sbi-code 453), het afwerken van gebouwen (sbi-code 454) en de verhuur van bouw- en sloopmachines met bedienend personeel (sbi-code 455). De ontwikkelingen van de deeltak 'overig' is sterk gerelateerd aan de afzetontwikkelingen van de deeltakken b&u en gww.

4. Toeleverende takken

Het gaat hierbij om de bedrijfstakken die grondstoffen en halffabrikaten ten behoeve van de bouwproductie leveren. Wij onderscheiden hierbij de bedrijfstakken hout (sbi-code 20) en bouwmaterialen (sbi-code 26).

Zie voor meer informatie www.cbs.nl, zoek 'Statline', en vervolgens 'SBI-indeling'.

Redenering in hoofdlijnen

De redenering voor de vooruitzichten van de sector bouwnijverheid is als volgt.

1. Voor de bouwnijverheid zijn de veranderingen in de Nederlandse omgeving gegeven. Deze omgevingsveranderingen staan uitgebreid beschreven in het Centraal Economisch Plan.
2. Daarna wordt nagegaan wat voor effecten de diverse omgevingsvariabelen zoals de rente, inkomen, afgegeven vergunningen e.d. hebben op de afzet van bouwnijverheid.
3. Op basis van de afzetontwikkeling een beeld beschreven voor de toegevoegde waarde en de werkgelegenheid van de verschillende deeltakken van de bedrijfstak Bouwnijverheid.
4. Tot slot wordt op basis van de ontwikkeling van de verschillende deeltakken van de bedrijfstak Bouwnijverheid de toekomstverwachtingen voor de toeleverende takken beschreven.

1 Nederlandse economie

Na de hoogtijdagen van eind vorige eeuw en de scherpe teruggang in 2001 en 2002 komt het economisch herstel naar verwachting maar moeizaam op gang. Internationale politieke spanningen en voortdurende onrust op de financiële markten, onlangs nog door een boekhoudschandaal in eigen land, doen het vertrouwen van consumenten en producenten geen goed. Indien de internationale spanningen in de loop van de eerste helft van dit jaar afnemen, mag worden verwacht dat de economie in de tweede helft aantrekt. Wel valt de groei van de overheidsbestedingen bij de gehanteerde beleidsuitgangspunten dit jaar sterk terug. De groei van het bruto binnenlands product (BBP) komt in 2003 gemiddeld uit op een matige $\frac{3}{4}\%$. Volgend jaar kan de consumptiegroei wat aantrekken en zal de uitvoer naar verwachting profiteren van de versnelling in de wereldhandel. De BBP-groei zal in 2004 hierdoor versnellen en komt naar verwachting uit op $1\frac{3}{4}\%$. De Nederlandse BBP-groei blijft hiermee achter bij het Europese gemiddelde, vooral door voortgaand verlies van marktaandeel bij de uitvoer als gevolg van hoge arbeidskostenstijgingen. De winstgevendheid in het Nederlandse bedrijfsleven verslechtert dit jaar verder en kan waarschijnlijk pas volgend jaar verbeteren dankzij een conjunctureel herstel van de arbeidsproductiviteit. De werkloze beroepsbevolking groeit naar verwachting scherp, van 3,9% in 2002 tot $6\frac{1}{4}\%$ in 2004.

Tabel 1 Kerncijfers van de Nederlandse omgeving^a

	2000	2001	2002	2003	2004
	mutaties per jaar in %				
Volume					
Relevante wereldhandel	10,7	2,2	1,9	$5\frac{1}{4}$	$7\frac{3}{4}$
Bruto binnenlands product	3,3	1,3	0,3	$\frac{3}{4}$	$1\frac{3}{4}$
Particuliere consumptie	3,6	1,2	1,0	$\frac{3}{4}$	$1\frac{3}{4}$
Werkloosheid (in % v.d. beroepsbevolking)	3,6	3,3	3,9	$5\frac{1}{4}$	$6\frac{1}{4}$
Prijzen					
Loosom werkende marktsector	4,9	5,1	5	4	$2\frac{1}{2}$
Consumentenprijsindex (CPI)	2,6	4,5	3,5	$2\frac{1}{4}$	1
Koopkracht modale werknemer	1,0	6,8	0,2	$-1\frac{1}{4}$	1
Hypotheekrente (in %)	5,9	5,8	5,3	$4\frac{1}{2}$	$4\frac{1}{2}$

De ramingen zijn met meer onzekerheid omgeven dan gebruikelijk. Als uitgangspunt is vooralsnog het beleid genomen zoals beschreven in het Strategisch Akkoord van het inmiddels demissionaire kabinet. Het valt te verwachten dat een nieuw regeerakkoord aanvullende maatregelen zal bevatten waarmee de ontwikkeling van het begrotingssaldo meer in lijn komen met de eisen van het Stabiliteits- en Groeipact. De hieruit resulterende additionele ombuigingen en/of lastenverzwaringen zullen op korte termijn de groei verder beperken. Afhankelijk van de keuze van de maatregelen kan het structurele effect positief, neutraal of negatief zijn.

De risico's ten aanzien van de ramingen zijn overigens niet alleen neerwaarts. Indien het Irak-conflict snel wordt opgelost en de dreiging van grote terroristische aanslagen verdwijnt, zouden het consumenten- en producentenvertrouwen en de beurskoersen fors kunnen opveren. Het nu geraamde aarzelende conjunctuurherstel zou in dat geval beduidend robuuster kunnen uitpakken. In de afgelopen jaren is gebleken dat een geprojecteerde groeiversnelling of -vertraging die zich daadwerkelijk manifesteerde – achteraf bezien – gemiddeld genomen wat sterker was dan geraamd. Dat zou zich ook dit en volgend jaar kunnen voordoen.

Voor een uitgebreide beschrijving van de vooruitzichten van de Nederlandse en de internationale economie verwijzen wij naar onze publicatie 'Centraal Economisch Plan 2003'.

2 Vooruitzichten voor de bouwnijverheid

2.1 Algemeen beeld voor de bouwnijverheid

Ook de bouwnijverheid kan zich niet aan de conjuncturele neergang onttrekken. Het afzetvolume daalde in 2002 licht. Voor dit en komend jaar wordt uitgegaan van een licht herstel. De afzet neemt in 2003 toe met 1½%. In 2004 valt de afzetgroei terug tot ¾%, en ontwikkelt zich hiermee ongunstiger dan de macro-ontwikkeling.

De economische neergang doet vooral de investeringen in bedrijfsgebouwen dalen. De toenemende werkloosheid in combinatie met de forse leegstandspercentages leidt ertoe dat ontwikkelaars de investeringen in bedrijfsgebouwen terugschroeven. Door de daling in de utiliteitsbouw komt capaciteit vrij die in nieuwbouw zal worden ingezet, waardoor er een einde komt aan de daling van de investeringen in woningen van de afgelopen twee jaar. De investeringen in woningen krijgen bovendien een extra impuls van de toename van de herstel en verbouwactiviteiten van woningcorporaties. De investeringen in grond-, weg- en waterbouw nemen in 2003 nog fors toe als gevolg van een eenmalige impuls bij de aanleg van enkele grote infrastructuurprojecten. In 2004 dalen deze investeringen om gedeeltelijk terug te keren naar het oorspronkelijk niveau.

Tabel 2.1 Kerngegevens bouwnijverheid

	2002	2002	2003	2004
Volume	mln euro's	mutaties in %		
Binnenlandse afzet	65823	- 0,3	1½	¾
Investerings in	36964	- 1,6	1¼	- ½
- Woningen	15498	- 3,3	3¾	4¼
- Nieuwbouw	9418	- 6,7	4½	5¼
- Herstel en verbouw	6080	2,4	3	3
- Gebouwen voor bedrijven	10527	- 2,2	- 3½	- 7
- gww bedrijven	3835	0,0	¼	1½
- Bouwwerken overheid	6317	3,5	5	- 3
- Gebouwen	1964	3,9	- 8	- 2¾
- gww	4353	3,4	11	- 3
Onderhoud	13386	1,9	1¼	2¼
Buitenlandse afzet	923	1,3	1½	1½
Bruto toegevoegde waarde	24399	- 1,1	¾	¼
Prijzen				
Binnenlandse afzet excl. btw		3,9	3	2¾
Loonsom per werknemer		4,0	4	2¾
Totale kosten per eenheid product		3,4	2¾	2
Prijsindex nieuwbouw NR		4,4	3¾	3
Diversen		niveau		
Arbeidsvolume (dzt. arbeidsjaren)		490	490	486
Arbeidsinkomensquote (in %)		82,9	82½	81¼

In de afgelopen jaren heeft de bouwnijverheid tegen de top van haar capaciteit geproduceerd. De capaciteitsdruk op zowel de b&u-sector als de gww-sector neemt dit en komend jaar weliswaar af, maar blijft zeker in vergelijking met andere sectoren nog behoorlijk hoog. Zo liep het aantal openstaande vacatures vorig jaar in vergelijking met 2002 behoorlijk terug, maar in de bouw stonden nog relatief veel vacatures open in vergelijking met andere bedrijfstakken. De afzetprijzen stijgen naar verwachting sneller dan de inflatie. De stijging van de loonsom van de werknemers in de bouwsector ligt onder die van de marktsector. Dit is gedeeltelijk het gevolg van de relatief goede prestaties van de bouwpensioenfondsen, waardoor de pensioenpremies niet of nauwelijks zullen stijgen. Daarnaast laten de afgesproken cao's een loonstijging zien die enigszins onder die van de marktsector ligt. De werkgelegenheid blijft dit jaar nagenoeg onveranderd, maar daalt in 2004 voornamelijk als gevolg van de matige vooruitzichten voor de bouwnijverheid. De arbeidsproductiviteit neemt hiermee toe met respectievelijk ½% en ¾%. De winstgevendheid van de bouwbedrijven kan zich verder verbeteren: de arbeidsinkomensquote daalt gestaag verder tot 81¼% in 2004.

Prijsverlaging na de bouwenquête?

De parlementaire enquêtecommissie Bouwnijverheid heeft vorig jaar inzicht gegeven in een diepgeworteld gebruik van illegale afspraken in het vooroverleg bij aanbestedingen van bouwprojecten. Het onderzoek richtte zich vooral op de grond-, weg- en waterbouwsector, maar stuitte ook op soortgelijke afspraken in andere sectoren van de bouw (installatie, beton). Tijdens de openbare verhoren gaven bouwondernemers een kijkje in de keuken van het vooroverleg: vernuftige systemen van marktverdeling, prijszetting en het vastleggen van onderlinge vergoedingen. De vraag is of, en zo ja, in welke mate de prijs van aanbestedingen in de toekomst zal dalen. Het antwoord op deze vraag is nog niet eenduidig te geven.

In de eerste plaats is de vraag in welke mate de afspraken tot prijsverhogingen hebben geleid, nog niet goed te beantwoorden. Het bestaan van een illegaal boekhoudsysteem geeft op zich al aan, dat dit systeem lucratief moet zijn geweest voor de bouwbedrijven. De onderlinge concurrentie tussen bouwbedrijven blijft hierbij groot, maar de voordelen hiervan komen niet ten gunste van de opdrachtgever in de vorm van lagere aanbestedingsprijzen. De enquêtecommissie heeft op basis van de Bos-boekhouding becijferd, dat het boekhoudsysteem tot een prijsverhoging van bijna 9% kan hebben geleid. De Commissie wijst erop, dat dit getal gezien de beperkte steekproef niet zonder meer mag worden geëxtrapoleerd. Bovendien is dit cijfer gebaseerd op het verschil tussen de laagste inschrijfprijs en de prijs die aan de opdrachtgever in rekening is gebracht. Hierdoor wordt onvoldoende rekening gehouden met anticiperend gedrag bij de eerste inschrijving. De hoogte van de inschrijfprijs geeft ook de mate aan waarin een bouwonderneming de opdracht wil verkrijgen, en hoeft daarom niet direct verband te houden met de werkelijke bouwkosten.

In het afgelopen jaar zijn de aanbestedingsprijzen in bepaalde segmenten gedaald. Deze daling mag echter niet geheel aan de dreiging van de gevolgen van de parlementaire enquête worden toegeschreven. De huidige economische situatie laat ook de gww-sector niet onberoerd. Na jarenlang op topcapaciteit te hebben geproduceerd verlaagt ook deze sector de prijzen vanwege minder orders .

Een ander onzeker aspect is in welke mate bouwondernemers hun vertrouwd gebruik van afspraken tijdens vooroverleg loslaten. Het belangrijkste mededingingsinstrument om illegale afspraken tegen te gaan is het opleggen van hoge boetes (tot 10% van de jaaromzet). Zowel de Nederlandse Mededingingsautoriteit als het Openbaar Ministerie hebben hun onderzoeken nog niet afgerond. Al is het bewijs al wel door de enquêtecommissie geleverd, de praktijk moet nog uitwijzen in hoeverre en in welke mate sancties worden opgelegd.

Voorlopig blijft dan ook grote onzekerheid bestaan over de structurele prijsverlaging als gevolg van het bestraffen van illegale afspraken. Gelet op de focus van het onderzoek op de gww-sector zullen eventuele sancties vooral neerslaan in die sector. De overheid is hier de belangrijkste opdrachtgever en profiteert direct van een prijsverlaging. Gegeven de grote onzekerheden is in de huidige ramingen voorsnog afgezien van een structureel prijsverlagend effect van de bouwenquête.

Arbeidsinkomensquote: definitie en betekenis

De arbeidsinkomensquote (aiq) van een bedrijfstak geeft het aandeel weer van de factor arbeid in het inkomen, ofwel het aandeel van de loonsom in de toegevoegde waarde. De aiq is te beschouwen als een grove en indirecte maatstaf voor de winstgevendheid van de bedrijfstak. Immers, als het resterend aandeel van de toegevoegde waarde (de kapitaalinkomensquote) wordt gedeeld door de kapitaalgoederenvoorraad per eenheid toegevoegde waarde resulteert het kapitaalrendement, ofwel het gemiddelde rendement van het eigen en vreemde vermogen.

De aiq is als volgt te berekenen:

$$(1) \text{ aiq} = (a * p) / (y * p_1)$$

Hierin staat a voor de werkgelegenheid (inclusief aantal zelfstandigen) en staat p_1 voor de gemiddelde loonsom per werknemer. De symbolen y en p , hebben betrekking op achtereenvolgens het volume en de prijs van de *netto* toegevoegde waarde tegen factorkosten.

De aiq stijgt als de loonkosten per werknemer sterker stijgen dan de som van de prijsstijging van de toegevoegde waarde en de groei van de arbeidsproductiviteit. Daardoor daalt de kapitaalinkomensquote en daarmee het bedrijfsrendement.

2.2 Burgerlijke en Utiliteitsbouw

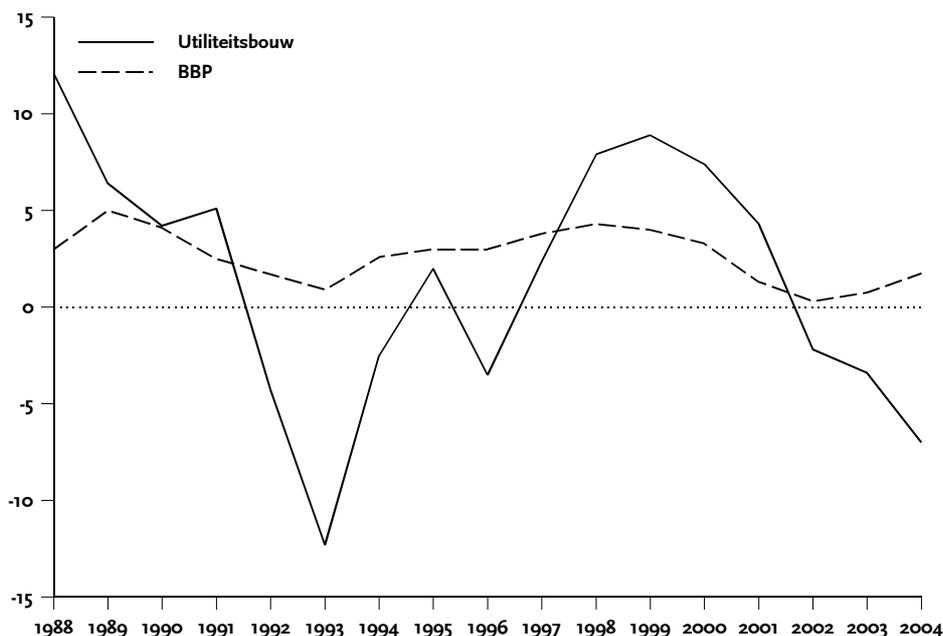
Utiliteitsbouw: forse daling als reactie op conjuncturele teruggang en toenemende leegstand

Investerings in bedrijfsgebouwen kennen een sterk cyclisch karakter. De behoefte aan nieuwe bedrijfsgebouwen is in hoge mate aan de ontwikkeling van de werkgelegenheid gekoppeld. Door de relatief lange planningshorizon van projecten reageert het aanbod van bedrijfsgebouwen met vertraging op de actuele vraag, hetgeen een soort varkenscyclus in deze markt tot gevolg heeft.

De sterke groei van de werkgelegenheid van de afgelopen 10 jaar heeft de vraag naar bedrijfsgebouwen fors doen toenemen. In 1993 stond de helft van de nieuwe kantoren leeg, maar al spoedig kon de nieuwbouwproductie de vraagtoename naar nieuwe kantooruimte nauwelijks bijbenen.¹ Met name de werkgelegenheidsgroei in de zakelijke dienstverlening leidde de boom in de kantorenmarkt in. Bij de start van de bouwprojecten wordt doorgaans uitgegaan van ongewijzigde marktverwachtingen. De economische groeivertraging die in 2001 is ingezet heeft in dat opzicht roet in eten gegooid. De afnemende vraag naar kantooruimtes resulteerde in een meer leegstand.

¹ Kijk op Kantoren, NYFER, 2001.

Figuur 2.1 Relatie groei BBP en investeringen in utiliteitsbouw.

De economische groeivertraging en de toenemende leegstand leidde pas vorig jaar tot een reactie. De investeringen in bedrijfsgebouwen namen in 2002 voor het eerst weer af na een periode van 5 jaar onafgebroken groei. De verwachting is dat de werkgelegenheid dit jaar afneemt en komend jaar niet toeneemt. De investeringen in bedrijfsgebouwen zullen in reactie hierop dit en volgend jaar verder afnemen met respectievelijk 4% en 6¼%. De komende jaren staan dan ook in het teken van het wegwerken van de leegstand. Pas bij het optreden van eerste tekorten zullen ontwikkelaars hun investeringen vergroten.

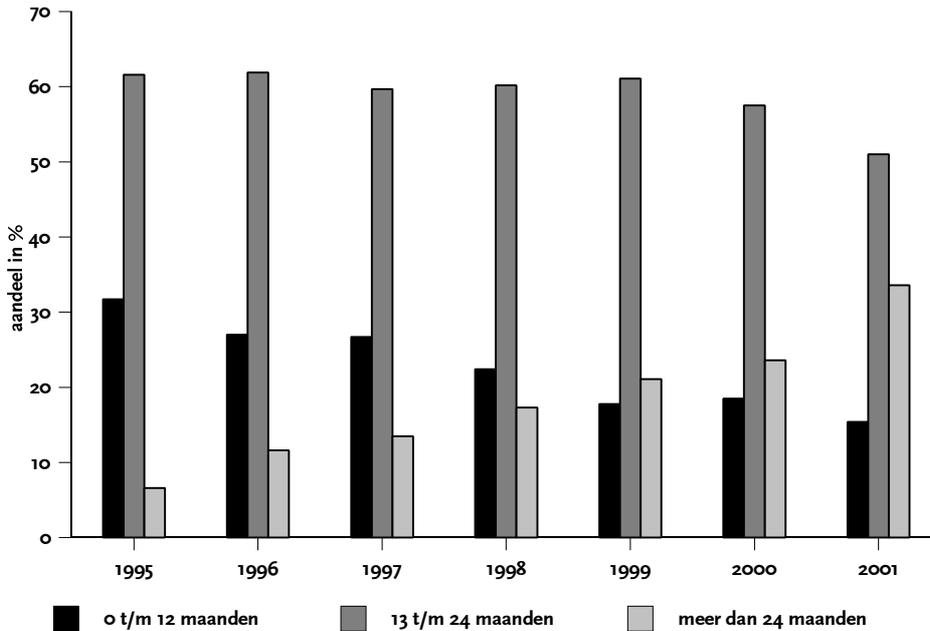
Burgerlijke bouw: na een jarenlange daling nieuwbouw woningen een inhaalslag in 2003

De daling van het aantal opgeleverde nieuwbouwwoningen deed de omzet van de burgerlijke bouw in 2002 afnemen. In 2002 bereikte de productie met 67 duizend nieuwbouwwoningen een naoorlogs dieptepunt. Wel nam de omzet per nieuwbouwwoning toe, waardoor de omzetsdaling beperkt bleef. Ook de herstel- en verbouwactiviteiten namen in 2002 toe. De woningcorporaties namen deze toename geheel voor hun rekening. De consumenten waren terughoudender met uitgaven voor onderhoud en verbeteringen van hun woning.

Na enkele jaren van gestage daling zal de omzet van de burgerlijke bouw dit en komend jaar zich gaan herstellen. In de afgelopen vier jaren werd capaciteit van de woningbouw naar de utiliteitsbouw overgeheveld als reactie op de sterke toename van de vraag naar bedrijfsgebouwen. Dit uitte zich in een drastische toename van de doorlooptijd van een vergunning, dat wil zeggen de tijd tussen afgifte en daadwerkelijke oplevering (zie figuur 2.2). Om de continuïteit in de orderportefeuille te waarborgen zijn vergunningen aangevraagd met

als doel deze pas in productie te nemen na het voldoen aan de vraag naar bedrijfsgebouwen. Wettelijke voorschriften bepalen echter dat de bouw binnen een vastgestelde periode gestart dient te worden. Om dit te omzeilen zijn er populair gezegd diverse bordjes in de grond geslagen met de mededeling 'hier wordt gebouwd', wat heeft geleid tot een grotere doorlooptijd van vergunningen.

Figuur 2.2 Vergunningen geordend naar doorlooptijd (in maanden), 1995-2001

Door het wegvallen van de vraag naar nieuwe kantoren zal dit en komend jaar een voorzichtig begin worden gemaakt met het aanspreken van de voorraad vergunningen. Het interen op de voorraad leidt ertoe dat de nieuwbouwproductie in 2003 en 2004 hoger ligt dan op basis van de vergunningenafgifte van eerdere jaren verwacht zou worden. De investeringen in woningen krijgen bovendien een impuls van de toename van de herstel- en verbouwactiviteiten van woningcorporaties.

Tabel 2.2 Verleende bouwvergunningen

	2000	2001	2002	2003	2004
	niveaus in dzd				
Verleende bouwvergunningen	78,6	62,3	67,2	66	70
w.v. huur	14,3	11,1	13,2	11	12 ½
koop	64,3	51,2	54,0	55	57 ½

Woningvoorraad

Verwacht wordt dat de nieuwbouwproductie in 2003 en 2004 aantrekt tot respectievelijk 65 000 en 70 000 woningen. Het niveau ligt dan nog steeds onder dat van 2001 en blijft in historisch perspectief laag. Verwacht wordt dat het aantal te slopen woningen zowel in 2003 als in 2004 circa 16 000 bedraagt. De woningvoorraad neemt per saldo toe met 49 000 woningen in 2003 en 54 000 woningen in 2004.

	2000	2001	2002	2003	2004
	niveaus in dzd				
Woningvoorraad	6650,9	6710,9	6761,6	6811	6865
- nieuwbouw	70,6	73,0	66,7	65	70
- koop	55,4	50,9	54,0	52	57
- huur	15,2	14,1	12,7	13	13
- onttrekking (sloop)	13,5	15,5	16,0	16	16
- netto toevoeging	57,1	57,5	50,7	49	54

Totaal beeld voor burgerlijke- en utiliteitsbouw

Vorig jaar nam de omzet voor de burgerlijke- en utiliteitsbouw bescheiden toe met 0,5 miljard euro tot 31 miljard euro, de laagste toename sinds jaren. In de komende jaren zal de toename van de omzet ten opzichte van 2002 verdubbelen waardoor het niveau in 2003 en 2004 op respectievelijk 32¼ en 33¼ miljard euro zal uitkomen.

Zowel in 2003 als in 2004 wordt de omzetgroei veroorzaakt door de stijging van de woningbouwproductie en door de toename van herstel en verbouwactiviteiten, de omzet van de utiliteitsbouw neemt af. De omzetgroei bestaat uit een volume- en een prijscomponent. In 2002 was de toename van de omzet volledig het gevolg van de forse prijsstijgingen. In volume nam de omzet af door een dalend volume van investeringen in woningen en bedrijfsgebouwen. De volumeomzet zal zich in 2003 gedeeltelijk herstellen om in 2004 te stabiliseren. Het volume van de ingekochte goederen en diensten nemen in verhouding sterker toe, waardoor het volume van de toegevoegde waarde in 2003 en 2004 daalt met respectievelijk ½% en 1%.

Tabel 2.3 Kerncijfers van de burgerlijke en utiliteitsbouw

	2000	2001	2002	2003	2004
in miljarden euro's					
Nominale waarde					
Omzet	29	30,4	31	32¼	33¼
Inkoop van goederen en diensten	20,4	21,4	21,7	22½	23
Lonen	5,6	6,0	6,2	6½	6½
Kasstroom	3,0	3,0	3,3	3½	3¾
Investerings	19,7	20,7	21,7	21¾	22¼
mutatie in %					
Volume					
Omzet	3,3	- 0,1	- 1,9	¾	¼
Inkoop van goederen en diensten	3,9	0,7	- 1,3	¾	¼
Toegevoegde waarde	1,5	- 2,3	- 3,9	¼	- ¼
Prijzen					
Omzet	5,0	5,1	3,8	3¼	3
Inkoop van goederen en diensten	4,1	4,3	2,7	2¾	2¼
Toegevoegde waarde	7,5	7,2	7,0	4½	4½
Loonvoet	2,5	5,7	3,8	4	2¾
Arbeidsproductiviteit	- 0,5	- 3,9	- 3,7	½	1
Loonkosten per eenheid product	3,0	9,6	7,4	3½	1¾
Arbeidsinkomensquote	- 4,4	2,3	0,4	- 1	- 2¾
niveaus					
Diversen					
Werkgelegenheid (niveau, dzd arbeidsjaren)	184,3	192,3	191,8	191¼	189,0
Arbeidsinkomensquote(%)	85,7	88,2	88,7	88	85½

Winstgevendheid

In 2002 nam de winstgevendheid in de b&u-sector af. De forse prijsstijging van de toegevoegde waarde was onvoldoende om de sterke stijging van de loonkosten per eenheid product te compenseren. Het tekort van werknemers van de afgelopen jaren heeft veel ondernemers doen besluiten om geen mensen te laten te laten afvloeien in reactie op de daling van de productie (toegevoegde waarde). De hierdoor dalende arbeidsproductiviteit deed in combinatie met de loonvoetstijging de loonkosten per eenheid product met 7½% toenemen.

Dit jaar zal naar verwachting de winstgevendheid weer enigszins toenemen. In tegenstelling tot 2002 ligt de stijging van productieprijs (prijs toegevoegde waarde) boven die van kosten per eenheid product. Het herstel van de arbeidsproductiviteit is hier debet aan. De gematigde vooruitzichten van de b&u-sector doen ondernemers besluiten om kritischer naar hun werknemersbestand te kijken. Hierdoor zal de werkgelegenheid enigszins afnemen waardoor de

arbeidsproductiviteit sinds jaren weer zal toenemen. Volgend jaar zal het winstherstel verder inzetten als gevolg van het verder inkrimpen van het werknemersbestand, waardoor de groei van de arbeidsproductiviteit weer op haar normale niveau terugkeert. De gematigde toename van de lonen speelt hierbij ook een rol. De arbeidsinkomensquote zal daardoor met 2½ punt afnemen waarmee het niveau van 85½ wordt bereikt.

2.3 Grond-, weg, en waterbouw

De belangrijkste opdrachtgever van de bedrijfstak grond-, weg-, en waterbouw (gww) is de overheid. De rijksoverheid en de lagere overheden zijn verantwoordelijk voor grofweg de helft van de omzet. De rijksoverheid publiceert ten behoeve van de rijksbegroting een Meerjarenprogramma Infrastructuur en Transport (MIT), waarin de plannen en de uitvoering van infrastructuurprojecten voor de middellange termijn staan beschreven. De grote infrastructuurprojecten zijn onderdeel van het MIT. Als gevolg van de decentralisatietendens worden steeds meer projecten via zogeheten Gebundelde Doeluitkering (GDU) door gemeenten aanbesteed, maar de financiering hiervan loopt via de Rijksbegroting. Hiernaast nemen ook de lagere overheden een deel van de opdrachten voor hun rekening, maar dit betreffen vooral kleinere projecten en hun bijdrage aan de eerdergenoemde MIT-projecten. De opdrachten voor de lagere overheden kennen een relatief gelijkmatige ontwikkeling. Het zijn vooral de MIT-projecten die de forse jaarlijkse schommelingen veroorzaken.

Meerjaren investeringsprogramma van de rijksoverheid

Het MIT onderscheidt een drietal type projecten, namelijk de projecten in de verkenningsfase, projecten in de planningsfase en projecten in de realisatiefase. De projecten in de verkenningsfase zijn het meest onzeker. Dit zijn projecten, waar nog uitgebreid studie naar de omvang en uitvoering van het project moet worden gedaan. Aan het eind van de verkenningsfase wordt besloten of het programma doorgaat naar de planningsfase of dat het project wordt uit- of wordt afgesteld. De projecten in de planningsfase kennen een hogere kans dat het project doorgaat, maar pas aan het eind van de planningsfase wordt aan de hand van het verricht onderzoek besloten tot de definitieve uitvoering en vormgeving van een infrastructuurproject. Vervolgens komen de projecten in de uitvoeringsfase, waarvan de begrote kosten een hogere betrouwbaarheid dan de eerdere fasen hebben, maar waar nog wel risico's bestaan op tijds- en budgetoverschrijdingen. In onderstaande tabel worden de projecten uit het realisatieprogramma uit het MIT 2003-2007 vermeld.

Tabel 2.4 MIT projectenoverzicht 2003-2007 (in mld euro's, prijzen 2002)

Realisatieprogramma	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Droge infrastructuur	3,2	3,5	3,3	3,6	4,0	4,5
Natte infrastructuur	1,0	0,9	0,9	1,0	1,0	1,1
Megaprojecten	2,0	1,8	1,3	0,9	0,2	0,3
Overig ^{a)}	0,5	0,1	0	0,1	0,1	0
Totaal	6,7	6,3	5,5	5,5	5,3	5,9

a) Bodemsanering, intermodaal vervoer, regionale fondsen, railinfrabeheer, algemeen

Uit het projectenoverzicht valt af te lezen dat vooral de afbouw van de megaprojecten de uitgaven van de overheid aan gww-projecten doet dalen. Dit wordt in latere jaren enigszins gecompenseerd door de geplande extra intensiveringen aan de traditionele droge infrastructuur (rijkswegen, railwegen en regionale uitgaven). In 2002 is echter sprake geweest van onderuitputting. Hierdoor viel de productie in 2002 lager uit dan volgens het uitgavenpatroon van het MIT. Naar verwachting zal in 2003 een inhaalslag worden gemaakt, waardoor de productie eenmalig boven gemiddeld zal uitvallen. Dit betekent dat in 2003 de gww-investeringen door de overheid fors zal groeien met 11%, waarna in 2004 deze met 3% zullen afnemen om gedeeltelijk terug te keren naar het oorspronkelijk niveau.

Productie ten behoeve van bedrijven

Ruim 20% van de omzet betreft productie in onder aanneming ten behoeve van bouwbedrijven. Circa 30% van de omzet betreft productie ten behoeve van andere bedrijfstakken (investeringen). De verwachting van dit deel van de omzet is dat deze vertraagd reageert op de conjuncturele neergang.

Verreweg de grootste afnemers is de sector transport, die circa 40% van de gww-investeringen van bedrijven afneemt. Als gevolg van de economische groeivertraging investeert het merendeel van de bedrijven dit jaar fors minder in gww. Positieve uitzonderingen hierop zijn de takken delfstoffenwinningen en openbaar nut. Zij investeren fors meer waardoor per saldo de gww-investeringen van bedrijven dit jaar op ¼% uitkomt. Veel uitgestelde investeringen trekken volgend jaar weer aan als gevolg van de aantrekkende economie. Naar verwachtingen stijgen de gww-investeringen van bedrijven met 2%.

Tabel 2.5 Kerncijfers van de grond-, weg-, en waterbouw

	2000	2001	2002	2003	2004
	in miljarden euro's				
Nominale waarde					
Omzet	9,8	11,1	11,8	12¾	13
Inkoop van goederen en diensten	6,6	7,5	7,8	8½	8¾
Lonen	2,3	2,5	2,6	2¾	2¾
Kasstroom	0,9	1,1	1,3	1½	1½
Investerings	4,9	5,5	5,9	6½	6½
	mutatie in %				
Volume					
Omzet	5,4	8,3	1,8	3¾	½
Inkoop van goederen en diensten	5,8	8,2	2,2	5¼	1
Toegevoegde waarde	4,0	8,3	0,4	½	- 1½
Prijzen					
Omzet	4,5	4,5	4,3	3	2½
Inkoop van goederen en diensten	4,7	4,3	2,7	2¾	2¾
Toegevoegde waarde	4,3	5,0	7,9	3½	3¾
Loonvoet	2,9	5,6	4,0	4	2¾
Arbeidsproductiviteit	2,3	5,9	0,1	¼	- ½
Loonkosten per eenheid product	0,6	- 0,3	3,9	3¾	3 ¼
Arbeidsinkomensquota	- 3,7	- 5,3	- 4,0	½	- ¼
	niveaus				
Diversen					
Werkgelegenheid (niveau, dzd arbeidsjaren)	59,2	60,6	60,8	61,1	60½
Arbeidsinkomensquote(%)	84,6	81,6	78,6	79	78¾

Totaal beeld

In 2002 nam de omzet van de gww-sector met 0,7 miljard toe tot 11,8 miljard euro, een bescheiden stijging in vergelijking met voorafgaande jaren. Het verbruik nam in verhouding iets meer toe dan de omzet waardoor de groei van de toegevoegde waarde iets lager uitvalt dan die van de omzet.

Ook dit en komend jaar zal de groei van de omzet bescheiden blijven. Tegenover de forse extra overheidsuitgaven staat een beperkte toename van gww-investeringen van bedrijven. Volgend jaar wordt het herstel van bedrijfsinvesteringen in gww voor een groot gedeelte teniet gedaan door de afnemende gww-overheidsinvesteringen waardoor de stijging van de omzet naar verwachting bescheiden blijft.

Winstgevendheid

In 2002 namen de winsten voor de gww-bedrijven toe; de prijsstijging van de toegevoegde waarde was groter dan de loonkostenstijging per eenheid product. Dit en komend jaar zal de winstgevendheid nauwelijks veranderen. De druk op de capaciteit van de gww-sector leidt naar verwachting tot een robuuste stijging van de afzetprijs. Tegenover deze stijging van de afzetprijs staat dit jaar een iets sterke stijging van de kostprijs waardoor de winstgevendheid licht afneemt. Volgend jaar zullen ondernemers in reactie op de daling van de productie mensen laten afvloeien waardoor de winstgevendheid enigszins verbeterd.

2.4 Overige bouwactiviteiten

De tak overige bouwactiviteiten bestaat uit vier deeltakken: bouwrijp maken van terreinen, bouwinstallatie, bouwafwerking en verhuur van machines. Het merendeel van de omzet wordt geleverd aan andere bedrijfstakken, waardoor de ontwikkeling van de omzet dan ook sterk afhangt van de marktomstandigheden van die takken.

Tabel 2.6 Aandelen in totale productie van leveringen door overige bouwactiviteiten, 2001

	b&u	gww	bouw overig	overi g	verbruik totaal	afzet	productie	
	aandelen in procenten							mld EUR
bouwrijp maken	15%	8%	11%	13%	47%	53%	100%	1,6
bouwinstallatie	9%	3%	8%	12%	32%	68%	100%	13,6
bouwafwerking	34%	2%	10%	45%	93%	7%	100%	6,7
verhuur machines	56%	16%	15%	4%	91%	9%	100%	1,1
totaal	19%	4%	9%	22%	54%	46%	100%	22,9

Uit tabel 2.6 valt te lezen dat bijvoorbeeld éénderde deel van de activiteiten bestaat uit levering van diensten aan de bouwsector zelf (19% aan b&u, 4% aan gww en 9% aan zichzelf). De verhuur van bouw- en sloopmachines is vooral ten behoeve van de bouwnijverheid. Voor de overige onderdelen is dit aandeel kleiner en wordt ook geleverd aan andere bedrijven of instellingen in de vorm van onderlinge leveringen (verbruik) of investeringsgoederen (afzet). Bijna de helft van de productie van de overige bouwactiviteiten maakt onderdeel uit van de investeringen van respectievelijk woningen, bedrijfsgebouwen en gww. Het resterend deel bestaat uit leveringen aan andere bedrijfstakken. Met name bij de bouwafwerking is het aandeel hiervan groot. Het betreft hier vooral leveringen aan de verhuurders van onroerend goed en ingenieurs- en architecten. Ook hiervoor geldt dat de ontwikkeling ervan die van de investeringen in woningen, bedrijfsgebouwen en gww volgen.

Tabel 2.7 Kerncijfers van de overige bouwactiviteiten

	2000	2001	2002	2003	2004
in miljarden euro's					
Nominale waarde					
Omzet	21,1	22,9	23,9	24¾	25¾
Inkoop van goederen en diensten	11,7	12,5	12,9	13¾	14
Lonen	6,4	7,0	7,3	7½	7¾
Kasstroom	3,0	3,5	3,8	4	4¼
Investerings	9,1	9,7	10,1	10½	10¾
mutatie in %					
Volume					
Omzet	4,6	3,4	0,9	1¼	1½
Inkoop van goederen en diensten	4,7	3,1	1,5	1½	2½
Toegevoegde waarde	4,6	3,5	0,1	¾	½
Prijzen					
Omzet	4,4	4,9	3,6	2½	2½
Inkoop van goederen en diensten	3,8	3,3	2,1	1¾	2
Toegevoegde waarde	5,3	7,0	5,5	3¾	3¾
Loonvoet	2,6	5,3	4,2	4	2¾
Arbeidsproductiviteit	1,6	0,5	- 0,2	½	1
Loonkosten per eenheid product	1,0	4,8	4,4	3¾	1¾
Arbeidsinkomensquote	- 4,3	- 2,2	- 1,1	- ½	- 1½
niveaus					
Diversen					
Werkgelegenheid (niveau, dzd arbeidsjaren)	229,7	236,6	237,2	237½	236½
Arbeidsinkomensquote(%)	81,7	80,3	79,5	79¾	78¾

Totaal beeld

In 2002 bleef de groei van de omzet ook voor de overige bouwactiviteiten in vergelijking met voorafgaande vorig jaren beperkt. De geringe groei van de omzet in de b&u- en gww- sector is hier voornamelijk debet aan. De afvlakking van de groei van de omzet zet zich ook dit jaar voort als gevolg van de matige ontwikkelingen in de b&u en gww sector. Volgend jaar wordt het conjuncturele herstel wat aan de horizon gloort getemperd door de blijvende matige groei van de omzet van de bouw. Leveringen aan de rest van de economie nemen wel weer flink toe.

Winstgevendheid

De toename van de winstgevendheid in 2002 was ook voor de overige bouw op het conto te schrijven van margeverbeteringen. Dit en komend jaar zet het winstherstel verder door, voornamelijk door de afvlakking van de loonstijging en het herstel van de arbeidsproductiviteit.

3 De toeleveranciers van bouwmaterialen en hout

De groei van de afzet van de Nederlandse hout- en bouwmaterialenindustrie hangt sterk af van de nationale en internationale ontwikkelingen in de bouwsector. Hiervoor zijn meerdere argumenten.

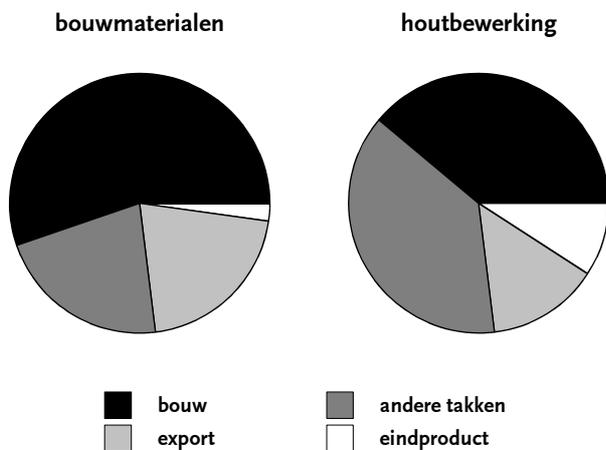
Zo geldt dat de Nederlandse bouwnijverheid veruit de belangrijkste klant van de Nederlandse hout- en bouwmaterialenproducenten is. De helft van hun gezamenlijke omzet komt namelijk uit afzet aan deze sector. Vooral de bouwmaterialenindustrie verkoopt veel producten aan de bouw. De houtindustrie levert relatief meer producten aan andere Nederlandse bedrijfstakken zoals de meubelindustrie en groothandel, zodat de ontwikkelingen in deze takken de houtindustrie ook raken. Het merendeel van de leveringen aan de bouwnijverheid zijn ten behoeve van de b&u-sector. Van deze leveringen Een aanzienlijk deel (ruim 17%) van de verkopen van de hout- en bouwmaterialenindustrie aan andere bedrijfstakken dan de bouwsector gaat overigens naar de branche 'exploitatie van woningen', waarin bijvoorbeeld woningbouwverenigingen en gemeentelijke woningbedrijven woningen verhuren. Voor onderhoud en reparaties van deze woningen worden materialen uit de hout- en bouwmaterialenindustrie aangekocht.

Ook geldt dat de afzet van de Nederlandse houtindustrieën in bijzondere mate van de bouwmaterialenleveranciers via de export afhangt van internationale ontwikkelingen in de bouw. Deze producten worden naar verwachting vooral door buitenlandse bouwbedrijven in de geografisch nabijgelegen landen, zoals België en Duitsland, aangekocht vanwege de hoge transportkosten van bouwmaterialen. Deze transportkosten zijn ook de voornaamste reden waarom het aandeel van de export in de omzet vrij laag is vergeleken bij andere industrietakken als de chemie en metaalektro.

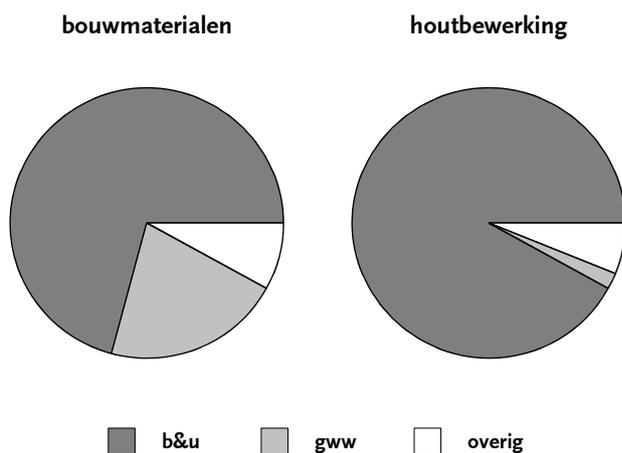
Karakteristieke producten bouwmaterialen- en houtindustrie

Producten van de bouwmaterialenindustrie bestemd voor de bouw en andere bedrijfstakken zijn bijvoorbeeld dakpannen, schoorsteenkapen, buizen en goten, baksteen, vensterglas, cement en kalk. Uit de houtindustrie komen onder andere primair bewerkte houtproducten, platen, deuren, ramen, kozijnen, kisten en kratten.

Figuur 3.1 Samenstelling omzet bouwmaterialenindustrie en houtbewerking, 2001

Figuur 3.2 Aandeel afzet bouwmaterialenindustrie en houtbewerking naar deeltak bouwnijverheid, 2001

3.1 De bouwmaterialenindustrie

De omzet van de bouwmaterialenindustrie stagneert in 2002 en 2003, om pas in 2004 aan te trekken (zie tabel 3.1). Het exportvolume daalde vorig jaar en ook dit jaar zal de export afnemen. De binnenlandse afzet (vooral halffabrikaten aan de bouwnijverheid) daarentegen stijgt licht.

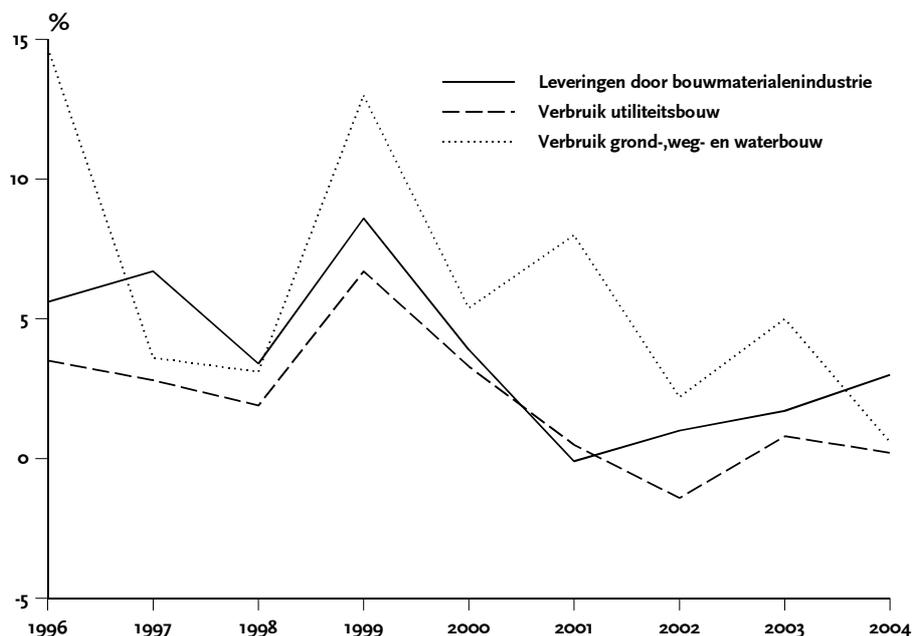
Tabel 3.1 Kerncijfers voor de Nederlandse bouwmaterialenindustrie

	2000	2001	2002	2003	2004
<i>Nominale waarde</i>	mld EUR				
Omzet	6,3	6,5	6,5	6½	6¾
Inkoop van goederen en diensten	3,9	4,0	4,1	4	4¼
Lonen	1,3	1,4	1,4	1	1½
Kasstroom	1,1	1,2	1,0	1	1
	mutatie in %				
Volume					
Omzet	4,1	- 1,0	0,1	½	3
door export	2,1	- 3,2	- 2,4	- 2	2¾
op Nederlandse markt	3,7	0,3	0,7	1¼	3
Toegevoegde waarde	5,0	0,1	- 1,1	½	2½
Prijs					
Omzet	3,0	4,5	- 0,3	- 1	¼
Kosten per eenheid product	4,2	3,7	3,7	- ¼	½
Inkoop	5,2	4,1	2,5	- 1½	¾
Lonen per eenheid product	3,0	4,7	5,0	2¾	- 1¼
Invoerprijs van bouwmaterialen	2,4	3,1	3,6	- 5	- 1
Werkgelegenheid (dzt arbeidsjaren)	34	34	34	33	33
Arbeidsinkomensquote (%)	63,4	61,5	70,0	72½	72½

De verwachting is dat de groei van het volume van de totale verkopen van de bouwmaterialenindustrie aan andere bedrijfstakken (waaronder de bouw) in de komende jaren niet lager zal liggen dan de groei van het verbruik door de b&u-sector. In voorgaande jaren lag de groei van de verkopen van halffabrikaten meestal wat hoger dan de groei in het verbruik door de b&u, en lager dan de groei in het verbruik door de gww (figuur 3.3).² In 2003 trekt de bouwproductie en daarmee het verbruik van materialen sterk aan, waardoor de leveringen aan de bouwnijverheid verder stijgen. Wanneer in 2004 de bouwproductie iets minder hard groeit, blijven de leveringen van de bouwmaterialenproducenten toch sneller stijgen, omdat de productie van andere bedrijfstakken aantrekt.

² Hierbij gaat het om het totaal van leveringen (inclusief aan andere takken) en totale verbruik (inclusief inkopen uit andere takken).

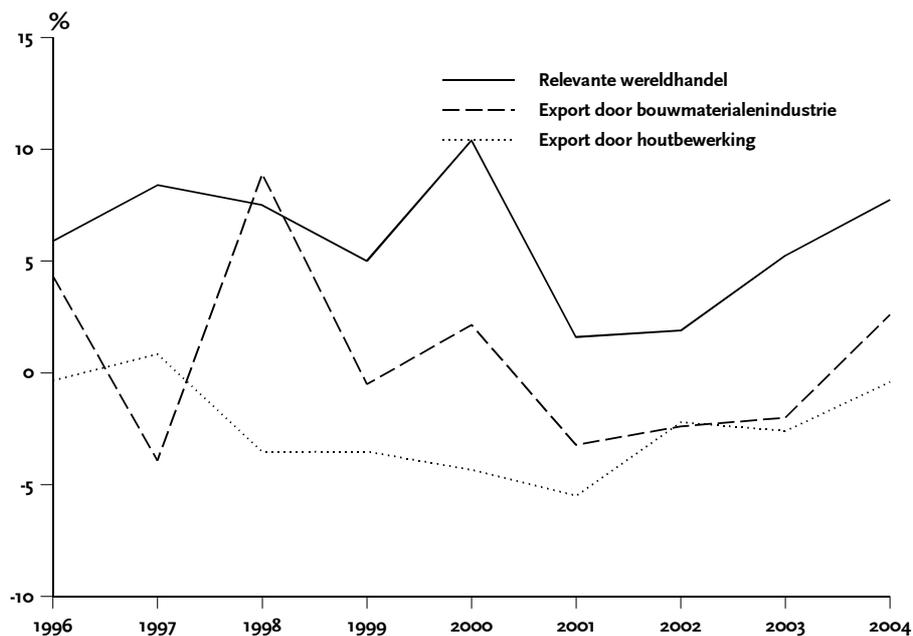
Figuur 3.3 Leveringen door de bouwmaterialenindustrie en het verbruik in de bouwnijverheid, 1996-2004 (volumemutatie, %)

De ontwikkeling van de export van de bouwmaterialenindustrie volgt naar verwachting de ontwikkeling van de (relevante) wereldhandel, maar met een paar procent minder (figuur 3.4). Hierbij is aangenomen dat ontwikkelingen in het verleden doorgetrokken kunnen worden naar de toekomst. Als het volume van de wereldhandel in 2003 en 2004 verder stijgt, zal de export van de bouwmaterialenindustrie waarschijnlijk ook aantrekken.

De werkgelegenheid in de bouwmaterialenindustrie daalt nauwelijks in 2002. Pas in 2003-2004 daalt het aantal werknemers verder. De loonkosten per eenheid product zijn in het vorige jaar wel sterk gestegen, wat dit jaar nog enigszins doorzet. Deze stijging doet, met de daling in de toegevoegde waarde, de arbeidsinkomensquote flink toenemen. De winsten dalen in het vorige jaar en gedurende dit jaar. Met de daling van de loonkosten in 2004 en het aantrekken van de conjunctuur stijgen de winsten weer.

Figuur 3.4 Export en relevante wereldhandel, 1996-2004 (volumemutatie, %)

3.2 De houtbewerking-industrie

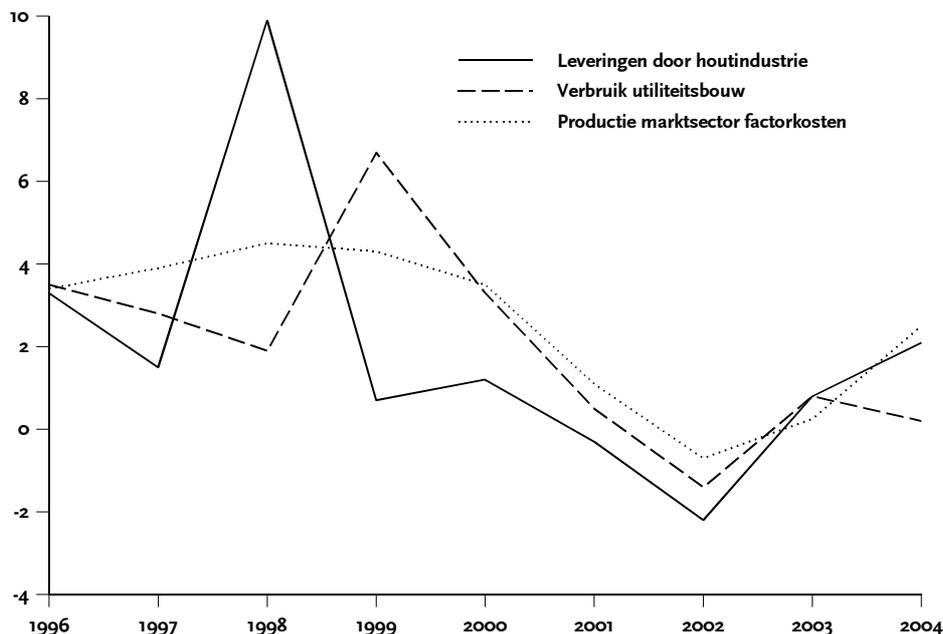
De omzetwaarde van de houtindustrie stagneerde in het vorige jaar, en daalt zelfs gedurende dit jaar. De volumeontwikkeling laat echter zien dat vooral vorig jaar het volume sterk is gedaald, maar dat het dit jaar nauwelijks verder daalt (tabel 3.2). In 2004 trekt de omzet weer aan. Bij deze ontwikkelingen speelt de afzet op de binnenlandse markt een belangrijke rol.

Tabel 3.2 Kerncijfers voor de Nederlandse houtindustrie

	2000	2001	2002	2003	2004
Nominale waarde	mld EUR				
Omzet	2,5	2,6	2,5	2½	2½
Inkoop van goederen en diensten	1,6	1,6	1,6	1½	1½
Lonen	0,6	0,6	0,6	½	¾
Kasstroom	0,3	0,3	0,3	¼	¼
	mutatie in %				
Volume					
Omzet	2,0	- 1,4	- 3,0	- ½	1½
door export	- 4,3	- 5,5	- 2,2	- 2½	- ½
op Nederlandse markt	4,8	- 0,3	- 3,2	- ¼	2
Toegevoegde waarde	1,1	- 2,1	- 4,2	- ¾	1¼
Prijs					
Omzet	3,7	3,7	2,3	- 1¼	¾
Kosten per eenheid product	2,0	1,7	3,9	- ½	¾
Inkoop	1,8	0,2	1,7	- 2	¾
Lonen per eenheid product	1,6	4,5	7,9	3¼	0
Invoerprijs van houtproducten	1,7	1,2	0,7	- 2	0
Werkgelegenheid (dvd arbeidsjaren)	19	19	19	18	18
Arbeidsinkomensquote (%)	82,1	78,6	83,6	86½	86¼

Het vorige jaar was een slecht jaar voor de houtindustrie, omdat de productie van halffabrikaten voor andere bedrijfstakken sterk daalde. In hetzelfde jaar daalde het verbruik van de b&u-sector. Meer algemeen daalde de productie van de marktsector, een belangrijke indicator voor de potentiële afzet van halffabrikaten door de houtindustrie. In 2003-2004 trekt de macro-economische productie weer aan, en daarmee ook de leveringen door de houtindustrie. De wat lagere groei van de b&u in 2004 doet daar weinig aan af (figuur 3.5).

Figuur 3.5 Leveringen door de houtindustrie en het verbruik door andere bedrijfstakken, 1996-2004
(volumemutatie, %)

Het volume van de export door de houtindustrie volgt min of meer de ontwikkeling van de relevante wereldhandel in 2002-2004, maar met een paar procent minder (figuur 3.4). Omdat echter het aandeel van de export in de omzet van de houtindustrie vrij klein is, is de ontwikkeling van de macro-economische productie door bedrijven in Nederland meer richtinggevend voor de ontwikkeling van de omzet.

De werkgelegenheid nam nauwelijks af in het vorige jaar maar daalt gedurende dit jaar en volgend jaar. De loonkosten per eenheid product zijn in vergelijking met andere bedrijfstakken zeer sterk gestegen in 2002, wat dit jaar nog in iets mindere mate doorzet. Met deze loonkostenstijging en de daling van de toegevoegde waarde neemt de arbeidsinkomensquote flink toe. De winsten dalen gedurende de periode 2002-2003. De stijging van de loonkosten per eenheid product stopt in 2004, de toegevoegde waarde daalt dan niet verder, en de winst stabiliseert zich.

Verklaring van gebruikte termen

Macro-economische data

Bruto binnenlands product	Een maatstaf voor de door productie in een land beschikbare gekomen goederen en diensten.
Loonvoet	Lonen/ salarissen en sociale verzekeringspremies per werknemer in de Nederlandse marktsector
Relevante wereldhandel	Gewogen gemiddelde van de volume veranderingen van de importen van landbouw-, voedingsmiddelen- en industrieproducten (exclusief energie) door landen die klant van Nederland zijn, met de Nederlandse export aandelen als gewichten.

Industrie-specifieke data

Arbeidsinkomensquote	Aandeel van het arbeidsinkomen (inclusief inkomen zelfstandigen) in het in Nederland gevormde totale inkomen. Het totale inkomen is de som van het arbeidsinkomen plus het 'overig inkomen'. Het 'overig inkomen' bestaat uit de winst voor belasting en rentebetalingen, en is inclusief het inkomen van zelfstandigen.
Inkoop van goederen en diensten	Verbruik van halffabrikaten, grondstoffen en diensten in productie
Investerings	Bruto investeringen in vaste activa, materieel (o.a. bedrijfsgebouwen en -terreinen, en het machinepark) en immaterieel (software-pakketten en databanken)
Kasstroom	Afschrijvingen en overig inkomen
Loonkosten per eenheid product	Compensatie voor werknemers per eenheid reële toegevoegde waarde in de industrie
Omzet	Bruto productie tegen marktprijzen
Toegevoegde waarde	De waarde die mensen, machines en bedrijfsgebouwen toevoegen aan de aangekochte goederen en diensten. Boekhoudregel: bruto productie tegen marktprijzen verminderd met de kosten van aangekochte goederen en diensten (verbruik).
Totale kosten per eenheid product	Totale kosten van arbeid en ingekochte goederen en diensten per eenheid product (toegevoegde waarde).
